

Рекурсивний та прокурсивний зв'язок у сучасному німецькомовному екодискурсі

Роботу виконано на кафедрі німецької філології ВНУ ім. Лесі Українки

Статтю присвячено опису засобів актуалізації рекурсивної та прокурсивної інтертекстуальності сучасного німецькомовного екодискурсу як специфічної комунікативно-прагматичної категорії. До мовних засобів реалізації інтертекстуальності належать цитування, посилання тощо.

Ключові слова: сучасний німецькомовний екодискурс, інтертекстуальність, інтердискурсивність.

Галицкая Е. Б. Рекурсивная и прокурсивная связь в современном немецкоязычном экодискурсе.

Статья посвящена описанию средств актуализации рекурсивной и прокурсивной интертекстуальности современного немецкоязычного экодискурса как специфической коммуникативно-прагматической категории. К языковым средствам реализации интертекстуальности принадлежат цитаты, ссылки и т. д.

Ключевые слова: современный немецкоязычный экодискурс, интертекстуальность, интердискурсивность.

Halvtska O. B. Recursive and Procursive Connection of the Modern German-Language Ecological Discourse. The article deals with a describing of recursive and procursive intertextuality means of the modern German-language ecological discourse. It is argued that intertextuality is a specific communicative-pragmatic category. Intertextuality means include verbal markers: quotations, references etc.

Key words: modern German-language ecological discourse, intertextuality, interdiscursivity.

Постановка наукової проблеми та її значення. Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми.

Сучасне відновлення методологічної культури науки зумовлене та пов'язане з виникненням і вибухоподібним розвитком “наук про складність”: хаосології, теорії катастроф тощо. Науки цього роду, глобалізуючись, радикально оновлюють науковий дискурс (далі – НД), сімейство його “кінцевих словників”, його проблемне поле, породжують інноваційні технології, які змінюють традиційний характер когнітивної взаємодії наукового співтовариства з природою, соціумом, світом ментального. Це спонукає сучасних учених зосереджувати особливу увагу на дослідженні еколінгвістики, яка виникла наприкінці ХХ ст. Завданням еколінгвістики є пошук вербальних засобів зміни дискурсивно-фіксованої ідеології невичерпності природних ресурсів, розхитування концептуальної антиномії корисності/некорисності для людини природних явищ, усунення андроцентризму у взаємодії людини і природи, виховання екограмотності [10, 147]. Одним із головних напрямів еколінгвістики є дослідження екодискурсу, з'ясуванню суті якого присвячена ця стаття.

Метою нашої статті є дослідження рекурсивного та прокурсивного зв'язку сучасного німецькомовного екодискурсу (далі – СНЕД), що зумовлює розгляд останнього крізь призму комунікативно-прагматичного підходу з урахуванням напрацювань у галузях дискурсології та прагмалінгвістики. У цьому, очевидно, і полягає **наукова новизна** поданого дослідження. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: а) означити СНЕД; б) описати засоби актуалізації рекурсивного та прокурсивного зв'язку СНЕД.

Об'єктом дослідження у статті є СНЕД. **Предметом** аналізу виступають лінгвальні засоби реалізації рекурсивного та прокурсивного зв'язку СНЕД.

Матеріалом дослідження слугує сучасна німецька наукова література – писемні німецькомовні наукові тексти різних жанрів останнього десятиріччя в галузях екологічної політики (*Umweltpolitik*), серед яких – кліматична та енергетична політика (*Klima- und Energiepolitik*), захист довкілля (*Umweltschutz*), охорона природи та безпека ядерних реакторів (*Naturschutz und Reaktorsicherheit (BMU)*) [11–14]. Вибірка матеріалу для опису засобів актуалізації рекурсивного та прокурсивного зв'язку ґрунтувалася на текстах провідних німецьких екологів-науковців (*der Ökologe Hansjörg Küster, die Natur- und Sozialwissenschaftler, Zukunftsforscher*), екологів, чії інтереси зосереджені в галузі екологічної політики ХХІ ст. Німеччини (*der Umweltschützer Marc Fritzler*), та журналістів,

котрі спеціалізуються на питаннях захисту довкілля і клімату (*die Journalisten Leo Hickman, Joachim Wille, Greenpeace-Aktivisten*). Добір джерел галузевої літератури об'єктивно відображає провідні тенденції розвитку кліматичної та енергетичної політики в Німеччині під впливом змін в атмосфері та кліматичній системі (*die Veränderungen der Atmosphäre und des Klimasystems*), викликаних здебільшого людською діяльністю.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Захист довкілля і клімату (*der Schutz von Umwelt und Klima*) належить до глобальних викликів ХХІ ст. і посідає в німецькій політиці, публіцистиці та громадянському суспільстві особливе місце. Німеччина в міжнародному масштабі – одна з передових країн у галузі захисту клімату, тобто у формуванні СНЕД, який виникає й еволюціонує в соціумі, культурі, життєвому світі професійного співтовариства творців науки. СНЕД здатний не тільки відчувати на собі вплив соціокультурного середовища, а й справляти на нього зворотню активну дію. Цей глобальний вплив СНЕД на європейський соціум, з огляду на високий ступінь екологічної освіченості німецького суспільства та його широкого залучення до управління енергетичною та кліматоохоронною програмою (*Energie- und Klimaschutzprogramm*), є позитивним. У своїй програмі захисту клімату Федеральний уряд ставить такі цілі: гарантування енергопостачання (*Energieversorgungssicherheit*), економічність (*Wirtschaftlichkeit*) та екологічність (*Umweltverträglichkeit*).

Усвідомлення сенсу використання СНЕД як інструмента ефективних (просвітительських, освітніх, виховних) впливів на соціокультурний контекст доцільно розпочати з експлікації поняття “СНЕД”, який із позицій сучасних уявлень трактуємо як сукупність усіх наявних (і потенційно можливих) німецькомовних текстів, що вербалізують наукове знання як результат пізнавальної діяльності суб'єктів науки ХХІ ст., яка вивчає взаємодію рослин, тварин, людини між собою та навколишнім середовищем із метою збереження довкілля в придатному для життя людини стані. Базуючися на викладеному, можна стверджувати, що екодискурс – це і мова науки в галузі екології, вироблена науковим співтовариством із метою пізнання певної сфери реальності, і правила користування цією мовою, які забезпечують породження, передачу й засвоєння знань у процесі комунікативного спілкування. Нове наукове знання як результат пізнавально-творчої діяльності вченого-еколога виникає завжди як продовження вже відомих текстів, як реакція на них. Наукові тексти існують у спільному когнітивному науковому просторі, в якому взаємодіють на рівні ментальних процесів. Ця взаємодія проявляється у використанні в різних текстових системах певних спільних когнітивних і комунікативно-мовленнєвих стратегій репродуцента наукового повідомлення, реалізації загальних операційних кроків, настанов, які детермінують зрештою певну спільність текстових структур та їхні формальні елементи всередині НД одного типу (наприклад екодискурсу). Такого типу відношення між науковими текстами, котрі виникають під час оперування спільними прототипними правилами та стратегіями текстотворення, і які зумовлені використанням одних загальних смислових систем, культурних кодів, припускають не так рівень наукового тексту, конкретної текстової реалізації, як рівень НД.

Взаємодія на рівні текстових прототипів описана в НД у зв'язку з категорією інтертекстуальності, в межах її аспекту – типологічної інтертекстуальності [5, 36], яка ґрунтується на явищі стереотипності компонентів у структурно-композиційній організації наукових текстів і зорієнтована на типологічно мотивовані відношення між науковими текстами. Ці відношення припускають, що окремий науковий текст інтертекстуально співвіднесений, по-перше, з певним науковим текстовим типом – канонізованою моделлю вироблення і сприйняття аналогічних текстів і, по-друге, з іншими конкретними науковими текстами, які мають таку ж типологічну приналежність. У першому випадку йдеться про системотекстові референції в результаті актуалізації інваріантних ознак текстового типу НД; у другому – про міжтекстові референції, які мотивовані певними текстовими канонами НД.

З огляду на те, що в певному науковому тексті наявні сліди інших наукових текстів, назріла потреба дослідити інтертекстуальний діалогічний зв'язок наукового тексту в галузі екології в семіотичному універсумі СНЕД із попередніми науковими текстами тієї ж галузі (рекурсивного) та з подальшим дискурсотворенням (прокурсивного). Фундатори німецької школи лінгвістики тексту Р. Богранд і В. Дресслер визначали інтертекстуальність [8] як протидію монологічності, що здійснюється за допомогою багатомірних зв'язків з іншими текстами.

З огляду на стан розробки місця інтертекстуальності в системі категорій НД, доречно згадати дослідницю В. Є. Чернявську. У своїх працях [5; 6] учена детально досліджує основні моделі інтертекстуальності, її специфіку в російських, англійських, німецьких гуманітарних наукових текстах порівняно з іншими сферами комунікації.

Становить інтерес аналіз інтертекстуальних зв'язків у російськомовних наукових статтях як жанрі НД у галузях лінгвістики, економіки і фізики [2; 3]. Поняття “інтертекстуальність” тлумачиться як “багатомірний зв'язок окремого тексту з іншими текстами за лініями змісту, жанрово-стилістичних особливостей, структури, формально-знакового вираження” [3, 2].

Вищезгадані думки та їхня термінологічна репрезентація викликають інтерес у процесі дослідження лінгвальних засобів рекурсивної і прокурсивної інтертекстуальності (далі – РІ і ПІ) СНЕД. Аналізуючи проблематику цієї статті, ми правомірно вживатимемо ці терміни, тлумачення яких містить стаття лінгвістичної енциклопедії О. О. Селіванової [10, 210]. Проте цілком доцільне в дослідженні, на нашу думку, функціонування тотожних понять – ретроспективна і проспективна інтертекстуальна взаємодія, що в дослідницьких працях філологічного змісту простежується досить часто, як, наприклад, у змістовному теоретичному навчальному посібнику В. Є. Чернявської [6, 49]. Водночас важливо зауважити, що, мабуть, неприпустимо називати мовні засоби лінгвістичними, як, наприклад, у тому ж посібнику [6, 48]. У малій філологічній енциклопедії “лінгвальний” інтерпретується як “мовний, пов'язаний з мовою в усіх її виявах”, а “лінгвістичний” – “той, що стосується лінгвістики, мовознавчий” [9, 216].

Проаналізуємо РІ СНЕД як занурення наукового тексту до континууму інших наукових текстів, як діалог репродуцента з певною позицією інших репродуцентів СНЕД. Комунікативно-прагматична специфіка екодискурсу зумовлює експліцитно марковану взаємодію між конкретними текстами завдяки комплексу відповідних сигналів чи маркерів інтертекстуальності, тобто формальних засобів реалізації наукового діалогу. У СНЕД використовуються такі маркери РІ:

1) так звані посилання *in presentia* – інтертекстуальні посилання, котрі орієнтовані на вербалізоване відтворення претексту (тексту-джерела) в поверховій структурі нового тексту (цитування, в тому числі і непряме (переказ, виклад думок інших авторів своїми словами), примітки, референція, тобто вказівка на чужий текст, виражена одним словом чи словосполученням);

2) так звані посилання *in absentia* – інтертекстуальні посилання, які формально вказують на претекст, а не вербалізують його в тексті, і, відповідно, виступають як маркери глибинного рівня (посилання на джерело, посилання у виносках).

У СНЕД існує тенденція до зменшення кількості цитат як переважно дослівного (немодифікованого) відтворення чужого тексту порівняно з непрямою мовою, маркованою кон'юнктивом і/чи додатковим підрядним реченням. Непряме цитування має творчий характер наукового пізнання, який виражає активне ставлення до чужого тексту через його переосмислення та інтерпретацію: “*Die amerikanische Biologin Rachel Carson beschrieb in ihrem 1962 veröffentlichten Buch «Der stumme Frühling» das Sterben von Vögeln, in deren Fettgewebe sich das Insektengift DDT angereichert hatte, und weckte damit bei den Lesern ökologisches Bewußtsein*” [14, 7].

Співвіднесеність запозиченого змісту й оформлення посилання визначається особливими екстралінгвальними факторами, які впливають на формальний бік: тут відіграє свою роль бібліографічна, редакційна й навіть культурно-національна традиція, а також індивідуальність ученого, яка проявляється в прагненні до нарочитої точності та добросовісності у вираженні спадкоємності.

Так, наприклад, у своїй книзі “*Ökologie und Umweltschutz*” М. Фріцлер, головний редактор журналу “*Unternehmen & Umwelt*”, автор численних науково-довідкових видань у галузі екології, довкілля і політики, є максимально точним у викладі претексту екологічного маніфесту (“*Ökologisches Manifest*”) [14, 43–44], коректним щодо його оцінювання та відповідних посилань на джерело.

Для підтвердження власних аргументів у четвертому розділі “*Die deutsche Umweltpolitik – ihre Geschichte, Ziele und Prinzipien*” М. Фріцлер виокремлює текст цитати від інших висловлювань формальним маркуванням (рамкою і графічним виділенням деяких слів напівжирним шрифтом), наводить його в граматичній формі, в якій він поданий у джерелі, і супроводжує його посиланням на джерело (*Quelle: Ökologisches Manifest (Hrsg.: Gruppe Ökologie), Juli 1972*). М. Фріцлер, наводячи цитату, графічно виділяє в ній ключові моменти, після чого робить спеціальне застереження, яке

пояснює виділення і подане в круглих дужках, де вказуються ініціали автора: “(*Hervorhebungen durch den Autor, M. F.*)”.

Мета такого дослівного відтворення претексту – проінформувати реципієнта про працю інших дослідників, зазначення імен і прізвищ яких свідчить про вияв поваги репродуцента до екологічної дискурсивної спільноти, а саме до групи “Екологія” – *die Mitglieder der Gruppe Ökologie, die Väter der deutschen Öko-Bewegung: der Zukunftsforscher Robert Jungk, der Zoologe Bernhard Grzimek, der Verhaltensforscher Konrad Lorenz, der Journalist Horst Stern und der Naturschützer Huber Weinzierl*. Тобто реалізується референційна функція.

За умови відправлення репродуцентом реципієнта до іншого раніше створеного тексту за додатковою інформацією реалізується також апеляція референційної функції, яка полягає в тому, щоб спертися на авторитетну думку як на вихідний момент для проведення власного дослідження і формування власних висновків: “*Doch die Arbeit fing nun erst an, denn 40 Jahre SED-Mißwirtschaft hatten die DDR «an den Rand des ökologischen Bankrotts» geführt, wie die Umweltminister Klaus Töpfer es ausdrückte*” [14, 50].

Отож, цитування має максимально виражену автономність у новому текстовому оточенні, графічне маркування якої чітко відмежовує свій і чужий текст. Водночас цитата при новій контекстуалізації супроводжується ремарками, призначення яких полягає у формальному і змістовому інтегруванні цитати в нову текстову систему, у визначенні її функціонального призначення і оціненні її з погляду сумісності з авторською концепцією. Наприклад, М. Фріцлер препозитивно виявляє своє ставлення до претексту: “*Die [...] Zielsetzungen der gerade entstehenden Umweltbewegung bringt ein wichtiges Dokument zum Ausdruck: das im Juli 1972 veröffentlichte Ökologische Manifest. Verfasser der in pessimistischem Grundton gehaltenen Erklärung [...]*” [14, 42] (підкреслено авт. – О. Г.).

Ремарки можуть утворювати комплекс інтерпретуючих і оцінних висловлень у вигляді цілих речень, словосполучень чи окремих слів, розташованих пре-, пост- чи інтерпозитивно до цитати. Ремарки визначають характер діалогічних відношень, у які вступає цитата при новій контекстуалізації залежно від своєї функції: референційної, оцінної, декоративної [пор. типи функцій 3, 15–19; 6, 52–53]. Наприклад, цитата “*Lieber heute aktiv als morgen radioaktiv*” [14, 45] відіграє, на нашу думку, декоративну функцію, яка полягає не лише в прикрашенні наукового тексту цитатою, спрямованою на пом’якшення СНЕД, а й у прояві індивідуально-авторського начала в праці.

Епіграф до першого розділу книги “*Die internationale Dimension des Umweltschutzes*” вкраплений ретранслятором на базі естетичних критеріїв – краса формулювання: “*«Mit größerer Entfernung wurde sie immer kleiner. Schließlich schrumpfte sie auf die Größe einer Murmel – der schönsten Murmel, die du dir vorstellen kannst»*. James Irwin (Astronaut der Apollo 15; 1971)” [14, 7]. У СНЕД інкрустується текст, який належить іншому типу НД – космічному, чи, наприклад, політичному: “*«Der Himmel über der Ruhr muß wieder blau werden» – daß Willy Brandt im Bundestagswahlkampf 1961 diese Losung ausgab, hatte gute Gründe: Die durch Industrie, Verkehr und Haushalte verursachten Emissionen von Staub und Schwefeldioxid verfärbten den Himmel über dem Ruhrgebiet in ein schmutziges Grau*” [14, 40].

У третьому розділі “*Die weltweite Herausforderung: Nachhaltige Entwicklung*” простежується відтворення іншого позанаукового дискурсу – художнього, до якого належить епіграф: “*«Nichts ist so mächtig wie eine Idee, deren Zeit gekommen ist»*. Victor Hugo (1802–1885)” [14, 35]. Така **інтердискурсивність**, тобто взаємодія між різними типами дискурсу, інтеграція, перехрещення декількох різних сфер людського знання і практики [див. 1; 4–7], демонструє природний процес реінтеграції людських знань, розсереджених у різних дискурсивних формаціях.

Маніфест **інтертекстуальності** Н. Феркло [4, 118–120] засвідчує, що одні тексти є базою, необхідною передумовою й умовою існування для знову створюваних текстів, які їх цитують, що сприяє науковому розвитку. **Інтертекстуальність** пояснює той факт, що будь-який науковий твір променевим способом – ретроспективно і проспективно – пов’язаний з іншими дослідженнями, оскільки є продуктом не лише індивідуального, а й соціального досвіду.

Розглянемо III як зв’язок із тим, що ще буде створено, спрямованість на майбутнє, прогностичний вплив певного тексту на подальший розвиток СНЕД.

Наукова новизна СНЕД відображає еволюційність, спадкоємність наукового пізнання в часовому контексті, яка реалізується за допомогою таких конструкцій: *sein + notwendig / nötig / wichtig für die Zukunft; sein + zu + Infinitiv; Partizip I* з часткою *zu* в ролі атрибута; кон’юнктива; модального пасиву: “*Das Wissen über Natur sollte nicht allein über Medien verbreitet werden*” [12, 13]. Серед маркерів III

виділяємо також іменники і прикметники відповідної семантики: *nachhaltige oder zukunftsverträgliche Entwicklung, offene Fragen, ungelöste Probleme*; дієслова із семантикою систематизації, заглиблення, оновлення розробок *etwas voraussagen, überprüfen, (eine Theorie) erweitern, (die Arbeit) ausdehnen* тощо. Наприклад: *in Zukunft werden Schwerpunkte auf ... liegen; es lässt sich voraussagen, dass ... ; das bildet eine potentielle Grundlage für ...*.

Про прогнозування наукового знання (“презнання”) можливо говорити у випадках відкритості того чи іншого питання для подальших дискусій (*man wird immer wieder auf offene Fragen stoßen*); недостатньо дослідженої галузі можливого наукового пошуку (*das ist die noch zu leistende Theorie*); припущення чи впевненості в потенційному продовженні розпочатих розробок (*hier wäre noch die Frage zu prüfen; weitere Arbeit ist nötig; die Aufgabe, die noch gelöst werden muss*); формулювання програми (більш чи менш розгорнутої) подальших досліджень: *“Noch nicht wettbewerbsfähig ist die Photovoltaik [...]. Die Entwicklung bleibt jedoch nicht stehen: Wissenschaftler und Ingenieure arbeiten daran, die Herstellungskosten der Solarzellen zu senken und ihren Wirkungsgrad zu erhöhen. [...] Die Wettbewerbsfähigkeit der erneuerbaren Energien ließe sich allerdings noch deutlich verbessern, wenn die Preise für die herkömmlichen Energien deren externe Kosten beinhalten würden. [...] Für die Einleitung einer nachhaltigen Entwicklung ist es notwendig zu überprüfen, ob das Umweltrecht mit seinen Instrumenten den Erfordernissen anzupassen ist”* [14, 128]. Науковий прогноз передається в межах блоку *“Schlussfolgerung, Konklusion und Perspektivierung”* і пов’язаний із заключними висновками і перспективами подальших досліджень.

III СНЕД є необхідним орієнтиром пізнавального процесу, що забезпечує його безперервну поступальність. Завдяки включенню прогностичного компонента в смислову структуру СНЕД навколо нового актуалізованого знання створюється особливий контекст, який задає новому не лише ретро-, а й перспективу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Усі розглянуті засоби PI і III СНЕД є формою реалізації відношення до знання, отриманого попередниками, реалізацією методологічної характеристики в особливій пізнавальній/епістемічній ситуації в науці. Вони є векторним відображенням національного менталітету і культури, наукової сили й об’єктивності дослідника, особистості з моральними й універсальними цінностями.

Для наукового дискурсивного співтовариства екологів СНЕД характерна аналітична, когнітивна, методологічна, світоглядна синхронізація, професіоналізм екологічного мовлення для реалізації їх професійних стратегій щодо екологічної ситуації в соціумі.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі можуть бути зосереджені в доведенні категоріального статусу інтердискурсивності в СНЕД.

Література

1. Галицька О. Б. Сучасний німецькомовний науковий дискурс з лінгвістичної проблематики: основні характеристики та фреймова організація : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Галицька Олена Богуславівна ; Київ. нац. лінгвіст. ун-т. – К., 2008. – 20 с.
2. Михайлова Е. В. Интертекстуальность в научном дискурсе: норма или отклонение / Е. В. Михайлова // Языковая личность: система, нормы, стиль. – Волгоград : Перемена, 1998. – С. 72–74.
3. Михайлова Е. В. Интертекстуальность в научном дискурсе (на материале статей) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 / Е. В. Михайлова ; Волгоград. гос. пед. ун-т. – Волгоград, 1999. – 22 с.
4. Филлипс Л. Дж. Дискурс-анализ. Теория и метод / Луиза Дж. Филлипс, Марианне В. Йоргенсен ; пер. с англ. – Харьков : Изд-во Гуманитар. центр, 2004. – 336 с.
5. Чернявская В. Е. Текст как интердискурсивное событие / Валерия Евгеньевна Чернявская // Текст – Дискурс – Стиль : сб. науч. статей / СПбГУЭФ ; отв. ред. В. Е. Чернявская. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2004. – С. 33–41.
6. Чернявская В. Е. Интерпретация научного текста : теорет. учеб. пособие / Валерия Евгеньевна Чернявская. – СПб. : Наука, 2004. – 128 с.
7. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса : монография / Елена Иосифовна Шейгал ; ИЯ РАН; Волгогр. пед. ун-т. – М. : ИТДГК Гнозис, 2004. – 326 с. : ил., табл. – Библиогр. : 298–325.
8. Beaugrande R. A. de. Einführung in die Textlinguistik / R. A. de Beaugrande, W. U. Dressler. – Tübingen : Niemeyer, 1981. – 290 с.

Список лексикографічних джерел

9. Мала філологічна енциклопедія : довідк. вид. / уклад. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк– К. : Довіра, 2007. – 478 с. : іл.
10. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

11. fluter.de : [Magazin der Bundeszentrale für politische Bildung]. Alles klar? Das Wasserheft. – 2007. – Nr. 23. – 50 S.
12. fluter.de : [Magazin der Bundeszentrale für politische Bildung]. Ab ins Grüne! Das Naturheft. – 2008. – Nr. 26. – 50 S.
13. fluter.de : [Magazin der Bundeszentrale für politische Bildung]. Es liegt was in der Luft. Thema CO₂. – 2010. – Nr. 35. – 50 S.
14. Fritzler M. Ökologie und Umweltpolitik / Marc Fritzler. – Bonn : Bundeszentrale für politische Bildung, 1997. – 144 S.

Статтю подано до редколегії
14.02.2011 р.